

K.W. Swart

Willem van Oranje
en de Nederlandse Opstand
1572-1584

ingeleid door
Alastair Duke en Jonathan I. Israel

bezorgd door
R.P. Fagel
M.E.H.N. Mout
H.F.K. van Nierop

Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, Den Haag 1994

Inhoud

Ten Geleide 7

H.F.K. van Nierop en M.E.H.N. Mout

K.W. Swart: zijn loopbaan als historicus II

Jonathan I. Israel

Van 'trouwe dienaar' tot 'onverzoenlijke tegenstander van Spanje': K.W. Swarts interpretatie van Willem van Oranje, 1533-1572 19

Alastair Duke

K.W. SWART: WILLEM VAN ORANJE EN DE NEDERLANDSE OPSTAND 1572-1584 35

De verdediging van Holland en Zeeland (1572-1576) 37

Oranjes 'finest hour' 37

De godsdienstige omwenteling 42

De nieuwe politieke orde 50

De eerste vuurproef doorstaan 66

Vruchteloze pogingen buitenlandse steun te verkrijgen 74

Huwelijk met Charlotte de Bourbon 80

Liever oorlog dan een onzekere vrede 88

Hernieuwd Spaans offensief 93

Opdracht van de hoge overheid 96

Door de gehele wereld verlaten 100

II Het ganse vaderland in opstand (1576-1577) 107

Oranjes zegepraal 107

De Brusselse staatsgreep 109

De Pacificatie van Gent 113

Zege in het tweegevecht met Don Juan 117

Oranje wordt een van koningin Elizabeths beste vrienden 131

Met de leiding van 's lands regering belast 135

- Plannen voor huwelijken tussen Oranjes en Aerschots kinderen 141
 De wisselvalligheid van alle wereldse zaken 144
- III Het uiteenvallen van de Generale Unie (1578-1579) 147
 Hofhouding in het Antwerpse kasteel 147
 Begin van Oranjes conflict met Gent 152
 Hollands en Zeelands eigengereidheid en de Unie van Utrecht 159
 Geld is de zenuw van de oorlog 164
 Gent tijdelijk naar de hand gezet 169
 Parma's eerste successen 172
 De mislukking van de Keulse vredesonderhandelingen 177
 Dalende populariteit 182
- IV Vogelvrijverklaring en Apologie (1580) 187
- V Vergeefse pogingen het wassende Spaanse getij te keren (1579-1583) 201
 De oorlog wordt met een slakkegang gevoerd 201
 Mislukte regeringshervorming 203
 Anjou tot landsheer verkozen 208
 Redenen voor Oranjes onfortuinlijke Franse politiek 214
 Anjous kortstondige bewind 221
- VI Het troosteloze einde (1583-1584) 233
 De rampzalige gevolgen van de Franse furie 233
 Verzoening met Anjou 235
 Terugkeer naar Holland 238
 Verdere vijandelijke terreinwinst 241
 De verheffing tot graaf van Holland 243
 Oranjes politieke testament 247
 De vermoording 251
- Afkortingen 257
 Noten 261
 Archieven 283
 Pamfletten 285
 Uitgegeven bronnen en literatuur tot 1800 287
 Literatuur na 1800 292
 Personenregister 301
 Geografisch register 307
 Verantwoording van de illustraties 311

Ten Geleide

Na het plotselinge overlijden van Koenraad Wolter Swart op 27 juli 1992 vroegen velen die hem gekend hadden zich af in welke staat van voltooiing de grote biografie van Willem van Oranje zich zou bevinden, waaraan Swart de laatste vijfentwintig jaar van zijn leven vrijwel onafgebroken had gewerkt. Al snel bleek dat alleen de tweede helft van het manuscript zo goed als voltooid was, het deel dat de periode van het hernieuwde uitbreken van de Opstand in Holland en Zeeland in 1572 tot de moord op de prins in 1584 behandelt. In maart 1992, ruim vier maanden voor zijn dood, had Swart deze hoofdstukken aan zijn oud-leerlingen Alastair Duke en Jonathan Israel toegezonden met het verzoek om commentaar. In een begeleidende brief noemde Swart deze tekst 'het min of meer voltooide deel van mijn boek over Willem van Oranje'.

In Swarts schriftelijke nalatenschap bevond zich eveneens een groot aantal mappen met aantekeningen en ontwerpen voor hoofdstukken over het leven van Oranje tot 1572. Deze teksten verkeerden in nogal verschillende staat van afwerking. Sommige waren in het Engels geschreven, andere in het Nederlands; sommige waren in handschrift, andere getypt. Annotatie ontbrak vrijwel overal. Bij deze verzameling had Swart mismoedig geschreven: 'Biografie van Willem van Oranje. Hierin een eerste poging om zijn leven te schetsen voor dat hij de wapenen opnam tegen de Spaanse overheersing (1533-1572). Hierin zou nog heel wat veranderd moeten worden. Bijna geheel waardeloos voor iemand anders.'

Na bestudering van Swarts nagelaten handschriften kwamen wij al snel tot de conclusie dat publicatie van het eerste deel van de biografie inderdaad onmogelijk was. De uitgave in enigerlei vorm van het 'min of meer voltooide' deel leek ons daarentegen van groot belang. In deze hoofdstukken geeft Swart een nieuwe visie op het optreden van Oranje in de cruciale jaren van de Opstand, gebaseerd op de grondige studie van alle gepubliceerde en een groot aantal archivalische bronnen. Swarts inzichten zijn niet alleen van belang voor de kennis van de figuur van

Willem van Oranje, maar ook voor een beter begrip van de Nederlandse Opstand.

In zekere zin was het gelukkig dat Swart zich geconcentreerd had op het einde van Oranjes leven. De monumentale biografie door Felix Rachfahl, *Wilhelm von Oranien und der Niederländische Aufstand* (3 delen, Den Haag, 1906-1924) was in het jaar 1569 blijven steken. Jan Romein heeft over deze 2342 bladzijden dikke studie eens opgemerkt dat deze 'helaas torso gebleven' was. Als het artikel uit 1897 van Robert Fruin 'Prins Willem I in het jaar 1570' (*Verspreide geschriften*, II, III-166) als de nek kan worden beschouwd, dan wordt door de uitgave van het manuscript van Swart het beeld van Oranje nu van een hoofd voorzien.

Het stond voor ons dus al snel vast dat Swarts 'min of meer voltooide' beschrijving van Oranjes laatste twaalf levensjaren moest worden uitgegeven. De vraag was echter in welke vorm. Twee mogelijkheden stonden ons voor ogen. De eerste was een auteur te vinden die bereid en in staat zou zijn alsnog het leven van de prins tot 1572 te beschrijven, al dan niet steunend op Swarts nagelaten aantekeningen. Op deze manier zou een volledige biografie tot stand komen, hetgeen altijd Swarts bedoeling was geweest. De tweede mogelijkheid was alleen het manuscript over Oranjes leven na 1572 uit te geven, min of meer zoals het er lag. Wel zou het moeten worden voorafgegaan door een korte inleiding over Oranjes leven tot 1572, opdat Swarts eerste hoofdstuk, dat volledig *in medias res* begint, in een begrijpelijk verband zou worden geplaatst.

Wij verwierpen al snel de eerste optie en kozen voor de laatste. Het schrijven van een biografie over het eerste deel van Oranjes leven zou opnieuw vele jaren kosten. Hierdoor zou de publikatie van Swarts manuscript lang worden uitgesteld en veel van zijn frisheid verliezen. Een eventuele bewerker zou ook tot andere interpretaties dan Swart kunnen komen, waardoor het om compositorische redenen noodzakelijk zou kunnen zijn inhoudelijk in diens tekst in te grijpen. Dat laatste kwam ons onaanvaardbaar voor.

De moeilijkheid was echter dat Swarts manuscript wel ('min of meer') klaar was, maar zeker niet persklaar. Voordat het typoscript een boek kon worden, moest er nog heel wat redactioneel werk worden verricht aan de tekst en (vooral) het notenapparaat. Dankzij een subsidie van het Prins Bernhard Fonds kon drs. Raymond Fagel worden belast met de bewerking van het manuscript.

Het grootste deel van Fagels werkzaamheden bestond uit het controleren en waar nodig corrigeren van de verwijzingen naar literatuur én archiefbronnen. Bij zijn werkzaamheden kon Fagel gebruik maken van de omvangrijke en goed geordende verzameling literatuur, fotokopieën en aantekeningen die Swart had nagelaten. Waar dit materiaal tekortschoot, bezocht hij de universiteitsbibliotheken van Leiden en Utrecht en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en de gemeentearchieven van Rotterdam, Delft, Leiden, Utrecht, Gouda en het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Met uitzondering van het stadsarchief in

Antwerpen werden buitenlandse archieven en bibliotheken niet bezocht.

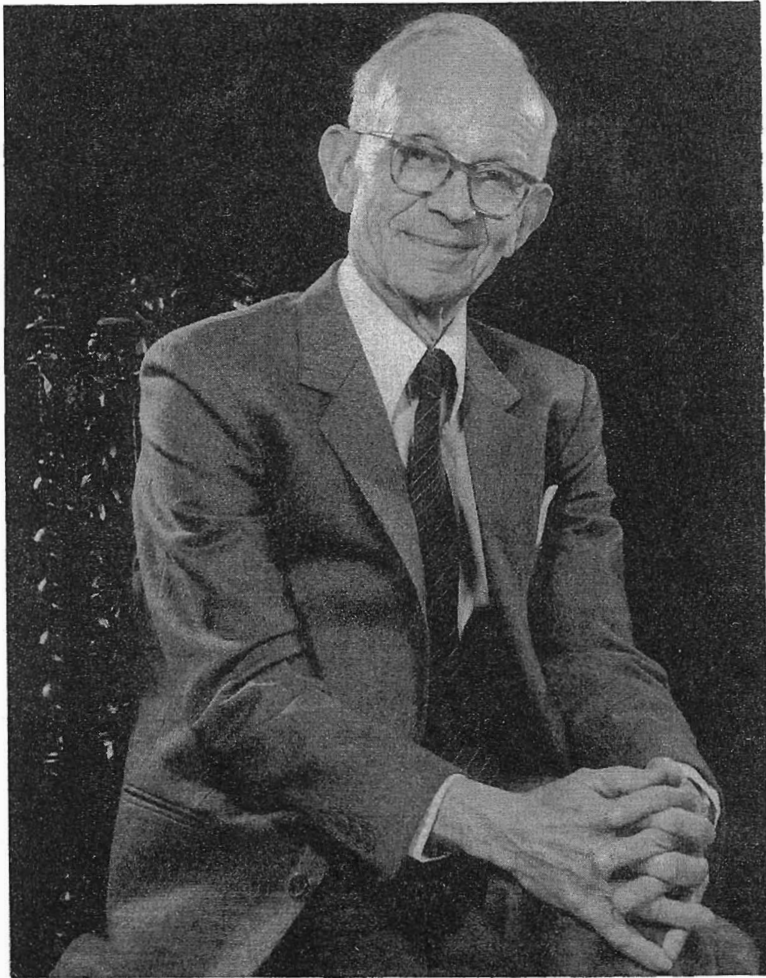
Gelukkig bleek al snel dat Swart uiterst secuur was geweest bij het vervaardigen van zijn verwijzingen. Slechts in enkele gevallen was een noot in het geheel niet thuis te brengen. Waar mogelijk zijn onjuiste verwijzingen stilzwijgend gecorrigeerd of aangevuld. De wijze van annoteren is geüniformeerd en in de titelbeschrijvingen van de gebruikte literatuur en bronnenuitgaven zijn correcties aangebracht. Fagel vervaardigde eveneens de bibliografie, de lijsten van geraadpleegde archivalia en geciteerde pamfletten, alsmede de registers op de namen van personen en plaatsen.

Ten slotte heeft een volledige redactie van de tekst plaatsgevonden. Ons uitgangspunt was respect voor Swarts oorspronkelijke tekst. De spelling van plaatsen en eigennamen is uniform gemaakt; een enkele spelfout of minder gelukkige formulering is verbeterd.

Wij zijn velen erkentelijk voor hun hulp. Het Prins Bernhard Fonds reageerde prompt en ruimhartig op ons verzoek om subsidie. De erfgenamen van K.W. Swart, alsmede diens broer mr. P.J. Swart waren buitengewoon behulpzaam bij het ter beschikking stellen van Swarts nagelaten manuscripten en aantekeningen. Zij stelden eveneens diens omvangrijke collectie literatuur en fotokopieën van bronnen over Willem van Oranje ter beschikking, waardoor het redactionele werk aanzienlijk eenvoudiger werd gemaakt. Dr. Alastair Duke (University of Southampton) en professor Jonathan I. Israel (University College London) reageerden onmiddellijk enthousiast op ons verzoek een inleiding voor dit boek te schrijven. De Sdu was bereid zijn oorspronkelijke overeenkomst met de auteur te honoreren door ook diens halve Oranje-biografie uit te geven.

Het boek dat thans voor u ligt, is geen gedenkboek. Ofschoon er alle reden is Swart als persoon en als historicus in vriendschap en met respect te gedenken, zien wij dit boek in de eerste plaats zoals Swart het had bedoeld: als een gedegen wetenschappelijke studie over Willem van Oranje, onmisbaar voor de vakman, leesbaar voor een breder, historisch geïnteresseerd publiek. Wij zouden het op prijs stellen indien dit boek niet met piëteit, maar met kritische zin werd ontvangen. Zo wordt de geest van Koen Swart nog het meest in ere gehouden.

H.F.K. van Nierop
M.E.H.N. Mout

K.W. Swart

K.W. Swart: zijn loopbaan als historicus

JONATHAN I. ISRAEL

De dood van de emeritus hoogleraar Koenraad Wolter Swart (1916-1992) op 21 juli 1992 was vooral te vroeg omdat hij toen, na vele jaren van onderzoek en schrijven, de voltooiing naderde van zijn lang en met spanning verwachte revisionistische studie over prins Willem van Oranje. Het was zijn bedoeling dat dit zijn *magnum opus* zou zijn en dat is het ongetwijfeld, ofschoon het onvoltooid is gebleven. Het is zijn derde boek, het werk waarvoor hij het uitvoerigst onderzoek heeft verricht en waaraan hij de meeste tijd en moeite heeft besteed. Ook in andere opzichten kan het gezien worden als het hoogtepunt van zijn ontwikkeling en streven als historicus.

Swart werd te Rotterdam geboren als de zoon van de bekende journalist P.C. Swart die G.G. van der Hoeven in mei 1936 als redacteur van de *Nieuwe Rotterdamse Courant (NRC)* opvolgde. Oorspronkelijk studeerde hij rechten in Leiden, maar hij ging in 1935 over op geschiedenis; hij behaalde er in 1939 zijn kandidaatsexamen en deed zijn doctoraal in 1941. Daarna werkte hij aan zijn promotieonderzoek. Hij was een van de allerlaatste promovendi die werd begeleid door de grote, maar (zoals Swart mij zelf heeft verteld) bijna pijnlijk gereserveerde en afstandelijke Johan Huizinga die tot 1942 in Leiden verbleef.

Nadat Swart gedurende de jaren 1947-1949 als vertegenwoordiger van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie de oorlogsprocessen in Neurenberg had bijgewoond en daar veel Amerikanen had ontmoet – en ook zijn proefschrift over de verkoop van ambten in het vroegmoderne Europa¹ had voltooid – besloot hij een loopbaan als historicus in de Verenigde Staten na te streven. Zijn eerste baan in Amerika was die van gastdocent aan de universiteit van Illinois te Urbana (1950-1952), waarna hij achtereenvolgens doceerde aan Georgetown University (1952-1953), Brenau College (1954-1956) en Agnes Scott College (1956-1966); dit laatste gecombineerd met onderwijstaken aan Emory University in Atlanta.

Het was op dat punt, na zestien jaar doceren op Amerikaanse campuses, dat hij

als kandidaat voor de opvolging van E.H. Kossmann als hoogleraar Nederlandse geschiedenis en instellingen aan het Londense University College naar voren werd gebracht. 'Het kwam als een grote verrassing,' herinnerde hij zich in een interview dat hij in februari 1984 gaf, 'dat ik plotseling gevraagd werd om deze zeer bekende leerstoel te bekleden.'² Zijn verbazing lag aan het feit dat hij daarvoor bijna uitsluitend op andere gebieden had gewerkt; in het bijzonder de Franse, en niet de Nederlandse geschiedenis. Ook verbaasd en in het geheel niet ingenomen met de keuze was de eerste bezetter van de leerstoel, de befaamde historicus Pieter Geyl (1887-1966) die van 1920 tot 1936 aan University College had gedooceerd en toen, in 1966, het einde van zijn lange produktieve leven naderde. Swart bezette de Londense leerstoel vanaf 1967 tot zijn emeritaat in september 1984, waarna hij voor het grootste deel van de rest van zijn leven in Wassenaar woonde.

Als een Nederlands historicus die praktisch zijn hele loopbaan in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië had doorgebracht, was een van Swarts favoriete gespreksthemas de staat van de hedendaagse Nederlandse geschiedschrijving en vooral ook de wisselwerking tussen Nederlandse geleerden en buitenlandse collega's – meestal Brits of Amerikaans – die op het gebied van de Nederlandse geschiedenis werkzaam waren. Niet zonder grond zag hij zichzelf als iemand die bij uitstek in staat was deze betrekkingen naar waarde te schatten en om te gaan met zowel de afweer die Nederlandse collega's vaak tegenover deze invasie van hun nationale geschiedenis door buitenlanders aan den dag leggen alsook met de ongevoeligheid van buitenlanders met betrekking tot talrijke aspecten van het Nederlands verleden. Aan de ene kant was hij een Nederlander, te Leiden opgeleid in de beste Nederlandse geschiedkundige tradities; aan de andere kant deelde hij in het voordeel dat buitenstaanders genieten: hun grotere afstandelijkheid en neiging het Nederlands verleden in een breder Europees en mondiaal kader te plaatsen. In zo'n situatie als de zijne, legde hij uit in het interview van 1984, kun je 'het onderwerp van een afstand bekijken, maar bent toch zo vertrouwd met de taal, opvattingen en geschiedenis van het land dat je beter dan een buitenlander een oordeel kunt geven; als ex-patriot heb ik zo *the best of two worlds*. Ik ben een beetje een vreemde vogel, een mengseltje Nederlander, Amerikaan en Engelsman'. Gedurende zijn jaren in Londen moedigde hij jongere Britse collega's, zoals Geoffrey Parker, Leslie Price, Alistair Duke, Graham Gibbs en anderen onder wie mij zelf, onverdroten aan Nederlandse (en Belgische) geschiedenis in een brede internationale context te benaderen, daar hij dit als een gepast en nuttig tegenwicht beschouwde van wat hij als de soms buitensporig enge benadering van de 'vaderlandse geschiedenis' beschouwde die in Nederland zelf opgeld deed. Op deze manier droeg hij veel bij tot de voortzetting van de opmerkelijke traditie, die door Geyl was gegroundvest en verder door G.J. Renier en E.H. Kossmann was gekoesterd, om de belangstelling voor Nederlandse geschiedenis aan Britse universiteiten te bevorderen en te verspreiden.

Na zijn komst naar Londen in 1967 legde Swart zich bijna uitsluitend toe op de studie van de Lage Landen in de vroegmoderne tijd en speciaal op de loopbaan van prins Willem van Oranje – wel de beroemdste figuur in de Nederlandse geschiedenis over wie uiteraard reeds een omvangrijke literatuur bestond. In tegenstelling hiertoe had hij vóór 1967 nauwelijks op het gebied van de Nederlandse geschiedenis gewerkt. Het is dus verlokkelijk aan te nemen (zoals vaak wordt gedaan) dat er een scherpe scheidslijn is tussen zijn werk van vóór 1967 en wat hij daarna deed en schreef. Maar, zoals het zo vaak gaat met iets dat eerst vanzelfsprekend lijkt, nadere beschouwing onthult dat dit tot op zekere hoogte een misvatting is. In werkelijkheid is er een aanmerkelijk element van continuïteit tussen wat hij vóór en na zijn aanvaarding van de leerstoel in de Nederlandse geschiedenis publiceerde. Het lijkt mij dat de voornaamste drijfveer van zijn historische werk – die ongetwijfeld samenhang met zijn oorlogservaringen, zijn haat tegen het nationaal-socialisme en zijn werk te Neurenberg – een hevig wantrouwen en afkeer was van alle vormen van chauvinisme, zelfverheerlijkende nationale mythen en politieke ideologieën die zelfgenoegzame of agressieve groepsidentiteiten en simplistische, conventionele denkbeelden omtrent nationale geschiedenis bevorderen. Terwijl hij weinig gaf om Geyls groot-Nederlands nationalisme was hij een warm voorstander van Geyls kritiek op het beperktere Nederlandse nationalisme dat was gebaseerd op verheerlijking van de Nederlandse Opstand en de opkomst van het Nederlands protestantisme. Geen Nederlands historicus van de Opstand tegen Spanje was mogelijk minder geneigd Willem van Oranje en zijn voornaamste volgelingen tot helden uit te roepen en meer geneigd de waarde van het verbreken van de eenheid, of gedeeltelijke eenheid, van de Habsburgse Nederlanden vóór 1572 ter discussie te stellen. Hoewel uit een protestantse achtergrond stammend was hij zelf in wezen een ongodsdienstige persoonlijkheid, die door zijn afstandelijke, sceptische zienswijze in hoge mate bereid was de Opstand vanuit het standpunt van de katholieke bevolking in de Nederlanden te beschouwen en sympathie te tonen voor het moeilijke parket waarin Karel v en Filips II zich in de Lage Landen bevonden. Hoewel altijd gematigd en voorzichtig in zijn gepubliceerde werk – zoals het een serieus historicus betaamt – krijgt men hier en daar een glimp te zien van het nadrukkelijker en uitdagender revisionisme dat zijn voordrachten en de vele levendige discussies over de Nederlandse Opstand kruidde, waartoe hij als leider van het Low Countries Seminar van het Institute of Historical Research in Londen de stoot gaf.

Het is zowel boeiend als leerzaam de constante factoren in Swarts oeuvre tot het eind toe te volgen. Toen hij aan zijn dissertatie werkte, trok het onderwerp van de veiligheid van ambten uitvoerig de aandacht en begon het onderwerp van een brede gedachtenwisseling te worden onder de prikkel van Roland Mousniers

onderzoek en publikaties – maar dat geschiedde bijna uitsluitend in een Frans kader. Dit was zelfs zo sterk het geval dat vele niet-Franse geleerden geneigd waren – zoals Swart in zijn inleiding uitlegde – het fenomeen van geïnstitutionaliseerde verkoopbaarheid van ambten als een kenmerkend Franse ontwikkeling te zien die eigen was aan de vermeend corrupte neigingen van het absolutisme en de samenleving in het vroegmoderne Frankrijk. Swarts fundamentele punt was dat in het vroegmoderne Europa de ‘universality of sale of offices indicates that this phenomenon was caused by factors which had a more general character than is usually assumed’.³ Hij vervolgde met het beklemtonen van de doorslaggevende rol die de verkoop van ambten ook in Spanje en Engeland had gespeeld, en terwijl hij toegaf dat Holland na de Opstand tot op zekere hoogte een uitzondering vormde en ‘particularly watched that sale of offices did not penetrate into the courts of justice and prescribed an oath of purgation for all public servants’,⁴ stelde hij dat dit in wezen kwam door Hollands buitengewone vermogen om genoeg geld voor het laten functioneren van de regering bijeen te krijgen zonder dat het nodig was extra sommen op te brengen en de kosten van de regering door geïnstitutionaliseerde veilheid van ambten te spreiden. Hij liet echter zien dat andere Nederlandse provincies financieel zwakker waren dan Holland en dat daar verkoopbaarheid van ambten werd aangewend als een methode om de toestand te beheersen; in zijn uitvoerigste vorm was dit het geval in Friesland.

Jarenlang, in de jaren vijftig en de vroege jaren zestig, had Swart de werken van negentiende- en twintigste-eeuwse Franse schrijvers, commentatoren en intellectuelen onderzocht. Zijn omvangrijkste tijdens zijn leven gepubliceerde werk handelt over het wijdverspreide gevoel van verval dat in het bijzonder gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw onder de Franse intelligentsia overheerste.⁵ Het is een studie in Franse culturele en sociale geschiedenis. Maar ook hier was zijn belangrijkste zorg het onderwerp uit de sfeer van vermeende nationale gevoelens en neigingen te halen, die het kleurden in de ogen van vele zowel Franse als buitenlandse geleerden. Wat hij trachtte aan te tonen was dat de grotere gangbaarheid van een gevoel van verval en van pessimistische filosofieën en verwachtingen in het negentiende-eeuwse Franse culturele leven en de literatuur – groter dan in Groot-Brittannië, Duitsland of Amerika – niet beschouwd moest worden als iets dat tegen de hoofdstroming van het westerse denken en de cultuur in ging, of als iets dat bewees dat Frankrijk in feite eigenlijk in verval was – vergeleken met andere, schijnbaar levenskrachtigere westerse naties. Hij vatte het Franse gevoel van verval en toenemende fin de siècle-somberheid eerder op als slechts een vroeger ontwikkelde en intensere uitdrukking van iets dat snel een algemeen Westeuropese tendens aan het worden was. Hij was het ermee eens dat veel van de opvattingen uitgedrukt door Franse intellectuelen van de late negentiende eeuw ‘impress us as unduly pessimistic’, maar hield staande dat in sommige

opzichten Franse beschouwers van hun eigen tijd eenvoudigweg hun Britse en Duitse tegenhangers vooruit waren: 'in some of their analyses of the trends of the times, nineteenth-century French authors showed a remarkable insight into the development of modern society and expressed fears and anxieties that have become much more widely shared in our own time. Many of them, for example, clearly perceived the dangers inherent in an increasingly standardized, centralized and industrialized society', en gaven uitdrukking aan een mate van elders toen nog ongewone vrees voor de 'frightful power that modern science was to place at the disposal of man'.⁶

Nationale mythen en mythen over naties, die op cruciale momenten in de geschiedenis waren gevormd, stonden zowel voor als na zijn overgang naar University College London in het middelpunt van Swarts geschiedkundige interesses. Hij genoot ervan de spanningen en vooroordelen die tot zulke mythen leiden te belichten, samen met de rollen die zij niet alleen in het historisch proces zelf speelden maar ook in de vorming van moderne denkbeelden en veronderstellingen omtrent de geschiedenis. Hij beschouwde het als wezenlijk de ware natuur van zulke mythen te ontleden en te openbaren en hun oorsprong in propaganda, vooroordeel en misleidende argumentatie aan te tonen. Een klassiek voorbeeld van zijn benadering was zijn welsprekende stuk over de Zwarte Legende van Spaanse wreedheid.⁷ Hij was getroffen door de intensiteit en de kracht van de propagandacampagne om Spanje te belasteren die in de vroege zestiende eeuw in Italië begon en haar hoogtepunt vond in de Nederlandse Opstand en later in Engeland. Er is geen twijfel aan de grote invloed van de Zwarte Legende op generaties Europeanen, maar het is een feit dat zij, zoals Swart het uitdrukte, 'grossly exaggerated Spanish misdeeds and entirely ignored the tangible benefits which the Low Countries derived from their personal union with Spain'. In een bijzonder typerende passage aan het eind van dit artikel merkte Swart op dat 'in arguing that the Dutch greatly exaggerated Spanish misdeeds, this paper may seem to place the Dutch struggle against Spain in a far from favourable light. But my quarrel is not so much with the Dutch patriots who resorted to the time-honoured expedient of vilifying the enemy as with the many later historians who perpetuated anti-Spanish propaganda. With the ending of the Eighty Years' War the myth of Spanish tyranny ceased to play any role in Dutch foreign and domestic policy, but hispanophobia remained deeply ingrained in the Dutch mind and had a lasting influence on the historiography of the Revolt.'⁸

Er is een opmerkelijke verwantschap tussen Swarts artikel over de Zwarte Legende en zijn oratie, *The Miracle of the Dutch Republic*, gehouden aan University College London en in 1969 in brochurevorm gepubliceerd.⁹ Swart bedoelde beslist niet de indrukwekkende prestaties van de Nederlandse zeventiende eeuw of de glories van zijn kunst of algemene cultuur te ontkennen. Maar hij zag wel

in dat het noodzakelijk was de oorsprong en context van het denkbeeld van de Nederlandse Gouden Eeuw te onderzoeken, waarbij hij aantoonde dat het veel attributies van een nationale mythe bezat en op verschillende tijdstippen – en niet het minst gedurende de zeventiende eeuw zelf – een specifieke functie of aantal functies vervulde in de opbouw van een gevoel van een Nederlandse nationale identiteit. Tamelijk typerend is dat hij erop wees dat het beeld van Nederlandse prestaties en Nederlandse cultuur evenzeer versterking behoefde bij de regenten als bij het gewone volk. Hij merkte op dat de Nederlandse regerende klasse van de zeventiende eeuw ‘readily accepted the superiority of the aristocratic, courtly civilization of France with its Baroque and classicist style of life, and looked down upon Dutch painting and literature in so far as these did not live up to foreign standards’.¹⁰ Evenals met de Zwarte Legende van Spaanse wreedheid het geval was geweest, diende de idee van een Nederlandse Gouden Eeuw een doel dat allang overbodig was geworden maar desondanks de vermoedens en vooronderstellingen van de historici omtrent de vroegmoderne tijd bleef kleuren.

Een van de opvallendste en belangrijkste trekken van Swarts werk is zijn verzet tegen de hokjesgeest in de geschiedwetenschap, die in recente decennia zo is gaan overheersen. Zijn karakteristiekste en origineelste werk, zoals *The Sense of Decadence* of de studie over de Zwarte Legende, laat geen classificatie toe als intellectuele, culturele, politieke of sociale geschiedenis en is in wezen een mengsel van dit alles. De klemtoon die hij op de rol van beeld, mythen en propaganda in de geschiedenis legde, leende zich – evenals de niet minder uitgesproken nadruk op de centrale plaats van enorme persoonlijkheden als Willem van Oranje, Napoleon en Hitler – voor een brede, allesomvattende benadering van het historisch proces. Hij was altijd onmiddellijk bereid de deterministische verklaringen gebaseerd op een opzichzelf staande categorie of type factoren te verwerpen. In het geval van de Nederlandse Opstand geloofde hij eenvoudig niet dat het fenomeen eigenlijk kon worden toegeschreven aan economische, godsdienstige of constitutionele oorzaken, maar wel aan al deze tezamen en aan meer – het meerdere was dan mythe, propaganda en persoonlijkheid. Toen hem werd gevraagd zich op het terrein van de economische geschiedenis te wagen en commentaar te leveren op het fenomeen van de Nederlandse industriële achterlijkheid sinds de zeventiende eeuw voor een internationale conferentie die in 1974 in Canada werd gehouden, bracht hij – tamelijk karakteristiek – een verklaring naar voren waarin politieke elementen (de in hoge mate gedecentraliseerde politieke structuur en erfenis van de Republiek) met culturele factoren (de overheersende rol van burgerlijke geesteshoudingen en waarden onder de bevolking) en zulke kenmerkende economische feiten als hoge lonen werden gecombineerd. Een belangrijk deel van zijn redenering was het denkbeeld van de verburgerlijking of ‘ontproletarisering’ van de massa’s: ‘the bourgeois conception of life, prizing orderliness, honesty, thrift,

respectability, material success, quiet family life, and domestic comfort, was adopted as a standard by the lower ranks of society, as well as by patricians and rich merchants'.¹¹ Hier bespeuren wij weer de kracht van beeld en mythe in zijn begrip van de geschiedenis.

K.W. Swart zou weleens een van die zeldzame historici kunnen zijn die meer invloed blijken te hebben uitgeoefend na hun dood dan gedurende hun leven. Want de draagwijdte van zijn revisionisme met betrekking tot Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand begon slechts algemeen door te dringen rond het moment van zijn emeritaat, halverwege de jaren tachtig, en zal pas nu met de publikatie van zijn belangrijkste werk volledig duidelijk worden. Hij is onbetwistbaar de oorspronkelijkste revisionist met betrekking tot Willem van Oranje die in meer dan een halve eeuw naar voren is getreden.

Noten

Jonathan I. Israel: K.W. Swart: zijn loopbaan als historicus

¹ K.W. Swart, *Sale of Offices in the Seventeenth Century* (Den Haag, 1949; herdr. Utrecht, 1980).

² Mechtild Witlox, 'Interview met professor K.W. Swart', *Spiegel Historiae* (februari 1984) 103.

³ Swart, *Sale of Offices*, 2.

⁴ *Ibid.*, 71.

⁵ K.W. Swart, *The Sense of Decadence in Nineteenth-Century France* (Den Haag, 1964).

⁶ *Ibid.*, 262-263.

⁷ K.W. Swart, 'The Black Legend during the Eighty Years' War', J.S. Bromley – E.H. Kossmann red., *Britain and the Netherlands 5* (1975) 36-57.

⁸ *Ibid.*, 57.

⁹ K.W. Swart, *The Miracle of the Dutch Republic as Seen in the Seventeenth Century* (Londen, 1969).

¹⁰ *Ibid.*, 10.

¹¹ K.W. Swart, 'Holland's Bourgeoisie and the Retarded Industrialization of the Netherlands', F. Krantz – P.M. Hohenberg red., *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland* (Montreal 1975) 46.

Alastair Duke: Van 'trouwe dienaar' tot 'onverzoenlijke tegenstander van Spanje': K.W. Swarts interpretatie van Willem van Oranje, 1533-1572

¹ Ik ben mr. P.J. Swart (Den Haag) dank verschuldigd voor zijn toestemming de ongepubliceerde aantekeningen en bescheiden van prof. dr. K.W. Swart over Oranjes leven voor 1572 te raadplegen.

² J.W. Smit, 'The Present Position of Studies Regarding the Revolt of the Netherlands', J.S. Bromley – E.H. Kossmann red., *Britain and the Netherlands 1* (Londen 1960) 11-28.

³ Zie voor het opvallende gebrek aan belangstelling voor de herdenking van 1984 F. Postma, 'Willem van Oranje 1584-1984. Een literatuuroverzicht', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 99 (1984) 708; J. Blokker, 'Telkens op een schone lei', *Geschiedenis zonder verleden? Over Nederlandse identiteit en geschiedschrijving* (een uitgave van *de Volkskrant*, Amsterdam 1990) 42-43. Misschien kondigt de populariteit van recente grote tentoonstellingen zoals 'De eeuw van de beeldenstorm' en 'The Dawn of the Golden Age' en het openbare debat over de Nederlandse identiteit een herleving van de belangstelling in de vroege geschiedenis van de Republiek aan. Zie naast de hierboven genoemde discussie die *de Volkskrant* organiseerde ook het themanummer van de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) gewijd aan 'de Nederlandse identiteit'.

G.A.C. van der Lem, 'De Prins in de geschiedschrijving van de laatste halve eeuw', E.O.G. Haitsma Mulier – A.E.M. Janssen